

Boekbesprekingen

LAURAN TOORIANS Corrie Boschma-Aarnoudse, *Boer en poorter in het veen. Waterland en de Zeevang in de middeleeuwen*. Heerhugowaard/Wormer: Vrienden van de Hondsbossche, kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis 2022, 154 pp. ISBN 978-94-92335-35-7, pb.

Waterland en de Zeevang, dat is het gebied ten noorden van Amsterdam, ten zuiden van Westfriesland en ten oosten van de Zaanstreek. Corrie Boschma-Aarnoudse schreef een interessant boek over de middeleeuwse geschiedenis van deze regio waarin Monnickendam, Purmerend en Edam opkwamen als stedelijke kernen. Het ontstaan van die steden wordt aan het eind van het boek in afzonderlijke hoofdstukken besproken. Daaraan vooraf gaat een gedetailleerde behandeling van ‘het platteland’, het landschap en de ontginningsgeschiedenis vanaf de late prehistorie tot in de vijftiende eeuw. Hierbij worden alle beschikbare informatiebronnen ingezet: geologie en bodemkunde, historische geografie, archeologie en uiteraard ook de historische bronnen. Boschma-Aarnoudse slaagt er goed in die grote diversiteit aan materiaal in een samenhangend verhaal bij elkaar te brengen. Daarin wordt ook goed duidelijk dat Waterland en de Zeevang twee streken zijn met zowel landschappelijk als historisch elk hun eigen geschiedenis. Het boek verscheen als het negenendertigste jaarboek van de Vrienden van de Hondsbossche.

Voor wie – zoals ik – de streek niet goed kent, zouden wat extra overzichtskaarten welkom zijn geweest, eventueel met reconstructies van het landschap in verschillende periodes. Het boek bevat weliswaar veel kaarten, maar dat zijn vaak details en op de kaarten die reconstructies geven, komen lijnen en kleuren voor die in de bijschriften niet nader worden toegelicht. Dat dwingt tot geconcentreerd lezen en dan vallen de meeste van die kaarten ook te begrijpen. Prettig, want juist de landschapshistorische delen van dit boek

zullen het meest interessant zijn voor wie is geïnteresseerd in de waterige geschiedenis van Nederland. Deels lijkt de middeleeuwse landschapsgeschiedenis hier parallel te lopen met die van de Zaanstreek zoals door Chris de Bont en Piet Kleij beschreven in deel één van de *Geschiedenis van de Zaanstreek* (Zwolle/Zaanstad 2012). Anders dan daar (en ook elders) beschreven, suggereert Boschma-Aarnoudse echter een ontwatering en ontginning van het veen niet vanaf de riviertjes die het veen ontwaterden, maar juist vanaf de hogere ruggen in het veen naar beneden. Of die afwijkende interpretatie steek houdt, kan ik niet goed beoordelen.

Het boek opent met hoofdstukken over het natuurlijke landschap en de sporen van de vroegste bewoning. Het derde hoofdstuk heeft als titel ‘Niemandland tussen het Sticht en Kennemerland’. De suggestie is eigenlijk steeds dat het in dit boek gaat om een tussengebied dat invloeden onderging vanuit twee richtingen. Enerzijds vanuit het Sticht, waar in de ontginningen het ‘cope-systeem’ van belang was en ook de wereldlijke macht voor een flink deel bij de bisschop en de Utrechtse kapittels lag, en anderzijds Kennemerland met de abdij van Egmond en de familie Persijn als

machtsfactoren. Over de Persijns is weinig bekend, zeker over hun opkomst in de elfde en twaalfde eeuw, een centrale periode in dit boek. Blijkbaar waren zij van adel en traden ze op de voorgrond in dienst van de graven van Holland, mogelijk onder invloed van de Duitse koning.

Inmiddels is duidelijk dat er ook al eerder, in de vroege middeleeuwen, mensen op het veen kwamen. Onder meer voor de Zaanstreek is dit helder beschreven in de genoemde hoofdstukken van De Bont en Kleij. Vissers en jagers vonden hun weg in de veengebieden en op een aantal plaatsen kon in de zomers ook vee worden geweid waarbij mogelijk sprake was van *transhumance* (herders die gedurende weken of maanden bij hun vee verbleven). Wat later werden terpen opgeworpen waarop permanent werd gewoond en die vaak in 'linten' of 'zwermen' bij elkaar lagen. De gedachte is dat deze boeren redelijk vrij waren en hier en daar ook al op kleinere schaal veen ontwaterden om akkers aan te leggen.

Later, in de volle middeleeuwen, werden deze boeren onder gezag van hogerhand (graaf, bisschop, abdi) gebracht en werden de ontginningen grootschaliger aangepakt. Dat wordt beschreven in het hoofdstuk waarin de feodalisering en de introductie van het hofstelsel centraal staat. Dat dit proces van onderwerping niet zonder weerstand verliep, bleek later toen de Waterlanders in 1275 massaal in opstand kwamen tegen hun heer Jan Persijn. Ook in de Zeevang spelen de Persijns en de abdi van Egmond een sturende rol in de ontginningen. Hier veroorlooft de auteur zich een wonderlijke frivoliteit wanneer ze schrijft: 'Klinkt in de namen "Persijn" en Zeevang of "Seevanc" misschien iets door van de toenmalige situatie? "Vanc" als in bezit genomen gebied aan zee, door = "per" (Latijn) en "cijns", de recognitiepenning.' Dat is etymologie van de koude grond. Voor Zeevang is wel gedacht aan Scandinavisch *vangr* 'vlakte, weide' dat als 'wang' in plaatsnamen ook 'beboste vlakte' zou kunnen betekenen. Dus een '(moeras)bos aan zee'? Bovendien betekent Middelnederlands *persijn* 'peterselie' (of Pers, persoon uit Perzië). Of dat de familienaam verklaart, is niet duidelijk.

Boschma-Aarnoudse veronderstelt ook bosbouw in de ontwaterde veengebieden, met name in de Zeevang. Dat zou dus eventueel ook een benaming als 'bos aan zee' kunnen verklaren. Maar moeten we in plaats van bosbouw (met aaneengesloten oppervlakten bos) niet eerder denken aan houtteelt in de vorm van rijen bomen op perceelsgrenzen en langs sloten? Ik had dit graag nader uitgewerkt gezien.

Over het geheel genomen biedt dit boek een goed onderbouwd en helder uiteengezette kijk op de middeleeuwse geschiedenis van Waterland en de Zeevang. De enige misser die ik op meerdere pagina's tegenkwam is dat de auteur de tiende tot de heerlijke rechten rekent. Dat is niet juist. De tiendheffing was een kerkelijk recht dat in eerste instantie diende voor het onderhoud van de parochiepastoor en de kerkfabriek. Tienden werden in principe geheven op alle producten van het land, ook op vee, al waren de korentienden wel steeds het belangrijkste en waren andere tienden soms zo gering dat van innen werd afgezien. Tienden konden wel in lekenhanden komen en dan – eventueel in delen – worden verhandeld of vererfd, maar dat nam niet weg dat het een kerkelijke belasting betrof. Vandaar ook dat bij de afschaffing van de heerlijke rechten in de Franse tijd het tiendrecht onaangetast bleef. De tiendplichtigheid verviel in Nederland pas toen op 1 januari 1909 de Tiendwet 1907 van kracht werd. De gerechtigden werden door de regering schadeloos gesteld en de afhandeling daarvan kon lokaal nog enkele decennia in beslag nemen.

Ook het kerkrechtelijke verschil tussen kerk en kapel lijkt niet overal duidelijk. Dat speelde onder meer een rol bij de stichting van nieuwe steden binnen een bestaande parochie, waardoor de parochiekerk (waar werd gedoopt en begraven) zich in het begin buiten de stad kon bevinden. In de stad kon dan een kapel komen die later tot nieuwe parochiekerk werd verheven. Er ontstond dan dus een nieuwe parochie.

Zoals gezegd, ben ik met het beschreven gebied niet vertrouwd. Daar heeft dit boek zeker enige verandering in gebracht en als ik Monnickendam of Edam weer bezoek zal ik die plaatsen en hun omgeving beslist met andere ogen bekijken. Dat is een mooie verdienste van dit boek.